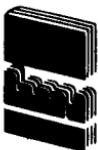

آخرت و خدا

هدف رسالت انبیاء

مهندس مهدی بازرگان

مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

فهرست مندرجات

	عنوان
صفحه	
۷	پیشگفتار
۱۱	تبیک مبعث و پیشگفتار صحبت
۱۲	طرح مسأله
۱۶	بررسی مسأله در انجمن
۱۹	منشاً طرز تفکر «دین برای دنیا»
۲۳	تاریخ باستانی قدرت و حکومت
۲۶	پادشاهان و داوران بنی اسرائیل
۳۲	دین و سیاست در نزد زرتشتیان
۳۳	حکومت از دیدگاه مسیحیت
۳۷	عمل پیغمبران در عالم انسانها
۴۱	ادغام دین و سیاست یا اختلاط امامت و خلافت
۴۷	بررسی و پرسش مستقیم از پیامها و کتابهای انبیاء
۴۸	طرح مسأله قیامت و ترتیب توجه قرآن به آخرت
۵۵	دومین مأموریت
۶۰	منظور از نزول قرآن
۶۲	احکام و دستورهای فردی و اجتماعی در قرآن و اسلام
۶۳	احکام و حدود و تعزیرات در قرآن و ادیان توحیدی

 آخرت و خدا

۷۴	نظر قرآن نسبت به دنیا و رابطه با خدا
۷۷	معادله یک طرفه
۷۸	رابطه آخرت با خدا
۷۹	مسئله حکومت و اداره امت یا ادغام دین و سیاست
۸۴	رابطه ایمانی و آخرتی اقتصاد دنیایی از دیدگاه منقدین
۹۱	هدف دین، آخرت و خدا
۹۱	۱- تبدیل توحید به شرک
۹۳	۲- انصراف از دین و سلب امید و ایمان
۹۴	۳- تصرف دین و دولت به دست رهبران شریعت
۹۶	۴- کالای شیطان یا دین خدا!
۹۸	۵- «دین برای دنیا» یا «ترک دنیا به خاطر دین»
۹۹	۶- پیامبران، خبردهندگان قیامت و آخرت
۱۰۲	۷- زیان طرز تفکر «دین برای دنیا»

نقد و بررسی عده‌ای از صاحب‌نظران

۱۱۳	آیت الله سید محمد جواد موسوی غروی
۱۴۵	دکتر عبدالکریم سروش
۱۶۳	حسن یوسفی اشکوری
۱۸۳	مهندس مصطفیٰ کیارسی
۱۸۹	سعید غفارزاده
۱۹۷	دکتر ضیاء رفیعیان
۲۱۳	محمد بسته‌نگار
۲۲۱	و پاسخ مهندس مهدی بازرگان

پیشگفتار

مهندس مهدی بازرگان (۱۳۷۳ - ۱۲۸۶) یکی از احیاگران تفکر دینی در قرن اخیر کشور ماست که در طول نیم قرن تلاش فکری، قلمی و عملی خود، نسل جوان و تحصیل کرده جامعه ما را با معارف اسلامی آشنا ساخت و با دگراندیشان ملحد و زمینه‌سازان استبداد و شرک، برخوردي اصولی و متین داشت.

بسیاری از آثار فکری منتشر شده آن مرحوم، تدوین و تفصیل سخنرانیهایی است که به مناسبتهای خاصی - به ویژه اعیاد مبعث - در جلسات جشن انجمن اسلامی دانشجویان و سپس انجمن اسلامی مهندسین و حتی در زندان ایراد شده است. در چهل سال گذشته، ایشان به طور منظم در جلسات جشن مبعث انجمن هر سال جزئی از آیه بعثت «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَّيَّنَ رَسُولاً مِّنْهُمْ...»^(۱) را عنوان می‌کردند و ابعاد مختلف موضوع بعثت را توضیح می‌دادند.

در جشن مبعث سال ۱۳۶۴ انجمن که موضوعات آیه بعثت تمام شده بود، عنوان سخنرانی خویش را «ناگفته‌های بعثت» انتخاب کردند و ضمن آن توضیح دادند که از جمله، موضوع حکومت یا مدیریت جامعه در چارچوب آیه بعثت و رسالت انبیاء تصریح نشده است. در ادامه این بحث در سخنرانی جشن مبعث سال ۱۳۷۱ انجمن، موضوع «آخرت و خدا تنها برنامه بعثت

انبیاء» را مطرح ساختند که با واکنشهای متفاوت و نظرات انتقادی مواجه شد. با توجه به اهمیت نظرات ارائه شده تعدادی از اعضای انجمن، صاحبنظران و علاقه‌مندان، شورای انجمن با موافقت واستقبال ایشان تصمیم گرفت سمیناری با مشارکت صاحبنظران تشکیل دهد و موضوع این سخنرانی را مورد نقد و بررسی قرار دهد.

انجمن اسلامی مهندسین، در تاریخ ۱۳۷۲/۶/۸، با ارسال نسخه‌ای از متن سخنرانی تدوین شده برای ۲۸ تن از صاحبنظران، از آنان دعوت نمود تا در سمینار نقد و بررسی این سخنرانی، نظرات خود را ارائه نمایند. جمعی از آنان نظرات خود را مرقوم داشتند؛ عده‌ای به اظهار نظر شفاهی اکتفا کردند؛ ولی در سمینار شرکت نکردند و عده‌ای نیز نظرات خود را در سمینار بیان داشتند.

این سمینار محدود، از تاریخ ۷۲/۷/۲۱ لغایت ۷۲/۱۰/۲ طی هشت جلسه با شرکت صاحبنظران و جمعی از اعضای انجمن و علاقه‌مندان، به نقد و بررسی این سخنرانی پرداخت. در هفت جلسه اول، پانزده تن از صاحبنظران، نظرات خود را ارائه دادند و بعد از هر سخنرانی، پرسش و پاسخ و تبادل نظر به عمل آمد. در جلسه پایانی، استاد مهندس بازرگان، ضمن ارائه پاسخ و توضیح پیرامون نظرات مطرح شده، بر اصول نظرات پیشین خود تأکید نمودند.

با توجه به نظرات ابراز شده در سمینار فوق، ایشان متن سخنرانی مزبور را مجدداً تنظیم و با تغییر عنوان آن به صورت «آخرت و خدا هدف بعثت انبیاء» در اختیار انجمن قرار دادند:

انجمن اسلامی مهندسین تصمیم گرفت متن تجدیدنظر شده سخنرانی را همراه با نظرات صاحبنظران، زیر نظر هیأت بررسی، تدوین و یکجا منتشر نماید. لذا در تاریخ ۷۳/۴/۲۶ متن تجدیدنظر شده سخنرانی را مجدداً برای

بررسی و مطالعه صاحبنظران ارسال نمود.

از آنجا که در پیام و محتوای سخنرانی تغییری به وجود نیامده بود، چند اظهارنظر جدید بیشتر دریافت نگردید. ایشان نیز به علت بیماری قلبی بستری شدند و با توصیه پزشکان معالج آماده سفر به خارج گشتند. چند هفته قبل از سفر در آخرین جشن مبعث انجمن، در تاریخ ۱۰/۱۰/۷۳ سخنرانی از قبل آماده شده خودشان را تحت عنوان «بعثت و آزادی» ایراد ساختند و با وجود بیماری، بیش از یک ساعت سخنرانی ایشان به طول انجامید.

مهندس بازرگان جمعه شب ۲۹/۱۰/۷۳ با بدرقه دوستان و اعضای خانواده اش خاک وطن را ترک کرد و در فروودگاه زوریخ جان به جان آفرین تسلیم نمود و به لقاء الله پیوست. «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَأْجُونَ»

در مجلس ترحیم استاد در حسینیه ارشاد، استاد عبدالکریم سروش برای اولین بار در جلسه عمومی، نظرات اخیر مهندس بازرگان در سخنرانی «آخرت و خدا هدف بعثت انبیاء» را مطرح ساخت. جمع‌بندی این سخنرانی موجب عکس العمل عده‌ای و کنجدکاوی جمعی دیگر برای اطلاع از متن این سخنرانی گردید و تقاضای زیادی برای چاپ و انتشار آن به وجود آمد.

ضمن تشکر از همه صاحبنظرانی که دعوت انجمن اسلامی مهندسین را اجابت کرده و با این سمینار همکاری داشته‌اند، اینک با سپاس از قادر متعال، متن تدوین شده نهایی سخنرانی و تعدادی از اظهارنظرهای موافق و مخالف دریافت شده را تقدیم می‌کنیم. لازم به توضیح است که نظرات آقای دکتر عبدالکریم سروش، عیناً از متن تفصیل یافته سخنرانی حسینیه ارشاد ایشان در مجله کیان شماره ۲۳ (بهمن و اسفند ۷۳) نقل شده است.

انجمن اسلامی مهندسین، ضمن طلب رحمت و مغفرت برای آن مرحوم، امیدوار است انتشار این مجموعه، زمینه‌ساز بشارت الهی برای استماع

نظرات متفاوت و اتباع احسن بوده و موجبات هدایت الهی و رشد و بلوغ عقلی همگان را فراهم سازد.

در پایان لازم می‌داند از بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان که مسئولیت ویرایش و حروفچینی مجدد این کتاب را تقبل کرده و به این صورت آماده چاپ نموده‌اند و همچنین از ناشر محترم تشکر و قدردانی به عمل آوردد.

انجمن اسلامی مهندسین

اسفندماه ۱۳۷۶

تبریک مبعث و پیشگفتار صحبت

اعوذ بالله من الشیطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

«هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِ رَسُولًا مِنْهُمْ يَنْذِلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ
وَيُعَلَّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»^(۱)
«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًّا إِلَى اللَّهِ
يُبَدِّيَهُ وَسِرَاجًا مُنِيرًا»^(۲).

شکر خداوند منان را بجا می آوریم که به انجمن اسلامی مهندسین عمر و توفیق داد تا بار دیگر سالروز بعثت پیامبر بزرگوارمان را جشن گرفته، به اتفاق میهمانان عزیز، قبولی خدمت و آمرزش و هدایت همگان را مسالت نماییم.

۱. (جمعه/۲) او است کسی که در میان عوام مردم و از خودشان رسولی برانگیخت تا آیات و نشانه‌های او را بر آنان بخواند، تزکیه و تربیتشان کند و کتاب و حکمت تعليمشان بدهد، اگر چه قبلًا در گمراهی آشکاری بوده باشد.

۲. (احزاب/ ۴۵ و ۴۶) ای نبی خبرآور، ما تو را فرستاده و مأمور ساختیم تا شاهد و نمونه بوده، بشارت دهنده و بیم‌دهنده باشی و دعوت کننده بسوی خدا، برطبق فراد و روشنی که او معین کرده است و چراغی پرتوافقکن.

موضوع صحبت امشب که افتخار عرض آن به بندۀ شرمنده واگذار گردیده است، تازگی چندانی ندارد. در جلسه جشن سال ۱۳۶۴، پس از آنکه طی چندین سال طولانی، استفاده‌ها و استخراج نکات مثبت به انتهای رسیده بود، برای بهره‌مندی و راهنمایی بیشتر، از جهت منفی وارد شده، «ناگفته‌های بعثت» را عنوان سخنرانی قرار دادیم. از جمله ناگفته‌های آیه بعثت چنین اظهار و استنباط شد که حکومت یا مدیریت جامعه در چهارچوب آیه بعثت یا رسالت پیغمبر (که تلاوت آیات و تزکیه است و تعلیم کتاب و حکمت) منظور نگردیده است و به نظر نمی‌آید که جزو برنامه رسالت و مأموریت فرستادگان خدا بوده باشد.

این مطلب به راحتی نتوانست مورد پذیرش همگان قرار گیرد و بعداً سؤالها و اشکالاتی مطرح شد. دو ماه قبل که شورای انجمان خواست بندۀ عهده‌دار سخنرانی مبعث بشوم، چون موضوع و مطالعه قابل عرضه‌ای نداشتیم، به این شرط قبول وظیفه کردم که اجازه دهنده بار دیگر، با تفصیل و توضیح بیشتر، به همان مطلب که به نظر می‌آید خالی از اهمیت و فایده نباشد، پردازم.

طرح مسئله

مسئله این است که بیینیم مشیّت خداوند سبحان و منظور باری تعالی از بعثت پیغمبران، یا مأموریت و رسالت آنان چه بوده است، و انتظار از دین و استفاده مؤمنین از دینداری چه باید باشد؟

مسئله این نیست که بدانیم ادیان الهی - از جمله اسلام - شامل چه اهداف و اصول یا چه احکام و دستورها بوده و در عمل چه آثار و نتایجی به بار آورده است تا آنها را به حساب اهداف بعثت بگذاریم. یا آنکه پیغمبران و پیشوایان دین و حتی پیروان آنها چه گفته‌اند و چه کرده‌اند و چه به دست

آورده‌اند تا آنها را مساوی یا عین دین و منظور از بعثت پیغمبران بگیریم.
روی دیگر سکه یا مسأله این است که معلوم شود مؤمنین و گروندگان در
عقاید و افکار و برنامه‌های زندگی دنیایی و آخرتی خود یا در جهان‌بینی و
ایدئولوژی، چه نظر و انتظار از دین باید داشته باشند و چه مسائل و
مشکلاتی را باید به عهده خود بدانند. به بیان دیگر، آیا دین فقط عبادت و
رضای خدا و سعادت آن دنیاست یا جوابگوی مسائل و نیازهای زندگی نیز
هست و در این صورت تا چه حد حل کننده و دستور دهنده امور دنیایی
فردی و اجتماعی ما باید باشد؟

این سؤال سابقً، یعنی تا نیم قرن پیش چندان مطرح نبود و اگر مطرح
می‌شد، جواب ساده و بدیهی به آن داده می‌شد. نامگذاری کودکان با خواندن
اذان و اقامه در گوش آنان انجام می‌گرفت و پیش از آنکه به سن بلوغ و تمیز
برسند و سواد پیدا کنند، سوره‌های حَمْد و قُلْ هُوَ اللَّهُ وَذَكْرُهُ نَمَاز و بعضی
از سوره‌های قرآن را طوطی وار یادشان می‌دادند و اگر مدرسه می‌رفتند، در
درس شرعیات اصول و فروع دین را با تذکر اینکه، اگر کسی اصول دین و
مذهب را نداند و به فروع دین عمل نکند، مسلمان نیست، یادشان می‌دادند.
رساله‌های عملیه هم که اصلاً وارد بحثهای ایمانی و اعتقادی نمی‌شدند.
فرض بر این بود که همه مسلمان‌اند و فرزندان و جوانان هم که باید مسلمان
باشند و اگر می‌خواهند مسلمان باشند، لازم است شهادتین بگویند و اصول
دین و مسائل دین را بدانند و عمل کنند.

اصول و احکام اسلام – آن طور که تعلم داده می‌شد – حالت ثابت و قطعی
داشت، توجه اصلی متديّن و علمای دین معطوف به مسائل فقهی و درست
انجام دادن آنها می‌شد، تا هم آخرت و سعادتشان تأمین شود و هم خداوند
در اثر ایمان و عبادات و دعاها بیکه می‌کنند، زندگی آنان را قرین سلامت و
موفقیت قرار داده، کارهایشان راست و درست شود.